

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK HALK İNANÇLARINDA "IŞIK"

Dr. Yaşar Kaya KALAFAT

Yazımın ismi "Geçmişten-Günümüze Halk inançlarımızda Işık" olsa muhtemelen daha sağlıklı olurdu. Zira, "Türk Halk İnançları" kavramı ile, büyük ölçüde Anadolu bağlamında konu ele alınacağından Türk dünyasının belirli bir bölümü incelenmiş olacaktır. Anadolu Türkü'nün tanımı, Anadolu'da Türklerden evvel ve Türklerle beraber yaşamış olan tüm halkları içermektedir. Bu halkın inançları bu topraklarda yaşamış bütün dinlerin doğal olarak izlerini taşıyacaktır. Biz genel anlamda Türk İnançlarının kaynağını Türklerin uzak geçmişteki Anayurtlarındaki izlerinde arıyoruz. Bu sebeptendir ki, Türk Mitolojisi'nde ışık motifini izahla işe başlamıyoruz. Bununla beraber, vesile düştükçe diğer ilgili dinlerdeki ışık motifinin varlığı gerçeğine de değineceğiz. Anadolu'dan muhtelif örnekler vereceğiz.

Han-nâme'ye göre Cengiz-Han'ın atalarından Alan-Kawa çadırında yatarken, pencereden birden parlak bir ay girmiş ve Alan-kawa'yı gebe bırakmıştı. Ay çadırdan girerken de, kadının gözlerine Kurt ve Arslan gibi bir şeyler görünmüştü. Başka bir rivayette pencereden ay ışığına benzer bir ışık girmiş ve yine bu ışık Arslan ve Kurt şeklinde çıkıp; gitmişti. Moğalların gizli tarihinde ise, Alan-Kawa geceleyin yatağında yattıkça çadırın bacasından giren ay ışığı içinden, etrafa ışık saçan parlak ve sarımsın bir adam girmiş kadının karnını okşadıktan sonra bir köpek şekline bürü-

nerek ay ışığı hüzmesine tırmanarak gitmişti.¹

Gökten ışık inmesi, daha ziyade Uygurların Böğü-Kağan zamanında, yani M.S. 763 senesinde kabul ettikleri Mani dini ile ilgili bir motif olsa gerekir. Gök Tanrı inancında da gösten ışık inmesi olayları vardır. Mani Dininde bu konu üzerinde edebiyat gelişmiştir. Ayrıca, Çin efsanelerin de Gökten ışık inmesi ile ilgili inançlar bulunmaktadır. Maniheizm'e "ışık dini" denildiği² Uygurların Türeyiş Destanı'nda Kayın Ağacı'ndan ışık çıktığı³ bilinmektedir.

Türk mitolojisinde Ay'ın erkek, Güneş'in de dişi olduğu bilinir. Mitolojimizdeki gebe kalmada rol oynayan şey, ışıkları ve bu ışıklarla inen, sembolik bir hayvan yerine girmiş olan Tanrı'nın kendisi veya elçisidir.³ Ay'ın erkek güneşin kız olması ve Ay'ın güneşe aşık olduğuna dair efsaneler Azerbaycan Türkleri arasında da yaygındır.⁴

Azerbaycan Dini folklorunda yeni ölen kimsenin mezarından ışık çıkıyor ise o kimsenin dünyadan vazgeçemediğine inanılır. Ayrıca bu yörelerde Işığın meleklerin oynadığı olduğu inancı da vardır.⁵

İslâmiyette Işığın Nur olduğu, Nur'un ilahi ışık olduğu (Nur Suresi, 35 nci Ayet) bilinmektedir. Halk arasında ışıklı yüzler için "Kalbinin Nuru yüzüne vurmuş" tabiri vardır. Tasavvuf bilginlerine göre Divanlar aynı zamanda şiir kitapları ilahî aşklarının eseridir. Her

kâmil kişinin kerameti nisbetinde onun ilahi aşkı onun Kur'an-ı'dır. Söz ise bu terennümde işin süsüdür.⁶ Bu noktada Aşk-İşk-İşık ilişkisi kurulabilmektedir. Aşık kişi ışığı olan kimsedir. Aşk-Aşık ve Işık ilişkisinde ilahi bir iltisak vardır.

Aşık Sulhî;

**"Halktan bize her dem inayet olur
Muhammed Ali'den hidayet olur
Saz çalarak Allah'a ibadet olur
Davut Peygamber'den rebabımız var"⁷**
derken bu sırrı şiirleştiriyordu.

Tasavvuf bilginlerine göre "Dinsiz müzik, mizik değildir. Müziksiz din de din değildir. Hz. Muhammed Müzikle raksedenleri izlemiş ve dinlemiştir. Kur'an-ı Kerim'i çok güzel müzik makamı ile okurdu. Miraçta çok müzikler dinlemişti. Bir hadislerinde "Birini gördüm-Mevlana- müzikle dönüyordu. Onunla çok kişi hidayet olundu" buyurdular. Müziği reddeden tarikat olamaz. Müziği Allah kendi icat etti. Kuşları öttüren bulutları konuşturan O'dur. Kur'an-ı Kerim'de üç yerde haykırış vardır. Bir yerde üst seslenme var. Sündüsle yükselirken, mutlaka müzik çalınır ve duyulur. Allah'ın Zekeriya Peygambere seslenişi de müzikle olmalı. İsevî'ler çan çalar, Allah'tan öğrenilmiştir. "Çan Sesi duy-dum" dedi. Şimdi bunun için çan çalışıyorlar o da müziktir. Tekbir'an müziği de notaya alana duyurulmuştur.⁸

Anadolu'da Sazın yeri, odanın başucudur. Ozanın yatak başıdır. Oda'nın ve yatağın başına Kur'an-ı Kerim türünden kutsal şeyler asılır.⁹ Göktanrı İncancında Kam'ın her türlü merasim aletin kutsal kabul edildiğini biliyoruz. Bir ozana en büyük hakaret ve beddua "Sazını ayak altına asalar" sözüdür.

Işık-Aşık ilişkisine girmekle konunun dışına çıktık. Tekrar konumuza dönelim.

Işıksaçma daha ziyade kutsal kabirlerde ve ziyaret yerlerinde olur. Çoğunlukla kutsal gecelerde gözlenebilir. Bazı ışıklar ise herkese değil, seçkin kimselere gözüktür.

Erzurum'un Çat ilçesi Soğukpınar köyündeki Hacı Miro ziyaretinden bazı geceler ışık geldiğine inanılır. Çat ilçesinin Bağlıca köyündeki ziyaretin ismi ışıklı ziyareti'dir. Erzurum'un Hazal Hatun ziyaretinde kutsal gecelerde Hazal Hatun elinde ışık tutarak tepenin üzerinde görünürdü. Erzurum'un Şefkani ziyaretinde de bazı karanlık gecelerde ışık görüldüğüne inanılır.¹⁰

Kayseri İncesu'daki Şeyh Aslan Ziyareti'nin Kızılören bölgesinde geceleri ışık yandığına inanılır. Kayseri'nin Yeşilhisar'daki Mir'ali Dede ziyaretindeki iki mezar arasında geceleri ışık yandığı inancı vardır. Kayseri Bünyan'ın Musaşeyh Türbesi'nde Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece yeşil bir ışık yandığına inanılır. Kayseri yakınlarındaki Kümbet Ziyareti'nde kutsal ışık yanarken taşlarının sökülmesi üzerine yanmaz olmuş. Kayseri Talas'taki Mikdat Dede Türbesi'nde ışık yandığına inanılıyordu. Kayseri'nin Develi'deki Havadan Türbesi'nde sabah ezanı vakti ışık yandığına inanılır.¹¹

Harput'ta Dağkapı mezarlığında mazarlardan ışık görüldüğüne inanılır. Halk mevrada yatanların Tanrının muteber ve makûl kulları olduğu için Nur içinde kaldıklarına inanır.¹² Kerkük'teki Ateş Baba Yatırından geceleri Nur çıktığı inancı vardır.¹³

Elazığ'ın Maltepe bucağındaki İkitepe köyüne bulunan Evliya Baba'nın ef-sanesine göre Baba'nın mezarında gece cıvra yanmakta ve gündüz de toprağın-dan ışık çıkmaktadır.¹⁴ Mezarından ışık çıktığına inanılan yatırlar halkın dilekte

bulunma şifa umma ve yağmur dansına çıktıkları yerlerdir.

Tasavvuf ehline göre, Yatsı namazına kadar, yıkama yeri dahil ölünün bulunduğu her yerde ışık yakmak, nefsin gezmesi açısından, o nefse faydalıdır.¹⁵ Kırkı çıkmamış annenin ve yavrusunun Al karısından korunması için ışık yakılması Anadolu'da çok yaygındır.

19.yy.da Orta Kafkasya'da ölünün başucunda gece ölüyü hem ısıtmak ve hem de aydınlatmak için ateş yakılırdı.¹⁶

Eski Türkler'in İnancına göre, insanoglu iki zıt kuvvetin (ışık) ile (karanlık) tesiri altındadır. Bunlardan ışık, Gökte bulunur. Yeryüzüne ışık ve iyilik saçar. Güneş ışınları yeryüzünü ısıtır. Geceleyin ay ve yıldızlar, yeryüzünün karanlık ve soğukluğunu azaltır. Karanlık, arzın soğukluk ve kötülüğünde barınır. Kötülüğün ve ölümün kaynağıdır. Çatışan bu iki gücün arasında Yer-Sub(Yer-Su) vardır.¹⁷

Mezartaşlarında kandil motifi şüphesiz aydınlatma ve ışıkla ilgilidir. Bunlar için yüzlerce örnek verilebilir. "Ahlat'taki Şahideli Orta Asya'da Kızıl'daki mağara resimlerinin mimari tazyinatında ve yine Bilge Kağan Anıtı'nda rastlanırlardandır."¹⁸ Erzurum'da Leblebici Yokuşunda, Gümüşgöz mezalığındaki Ahi Fahrettin'in mezartaşında kılıç ve kama'nın yanısıra Kandil'in de resmi vardır.¹⁹ konunun bu boyutuna girmek te incelememizin dışına çıkmak olacaktır.

SONUÇ :

Işık-Nur ilişkisi İslâmiyetten evvel ve sonraki halk inançlarımızda yaygın şekilde yer almıştır. Işık ve Nur'un tezahürü daha ziyade kutsal makamlarda bilhassa ziyaret yerlerinde gözlenebilir.

mektedir. Biz bu kültür kodundaki devamlılığı ve yaygınlığı Türk İnanç sisteminin derinliklerinde ve Kafkasya Azerbaycan Kuzek Irak ve Anadolu'da gözleyebildik. Anadolu'da bu inanç sadece Sünni ve Alevi inançlı Müslümanlarda değil aynı zamanda Türkmen, Yörük, Zaza ve benzeri gibi millî etnolojimizin değişik kesimlerinde de yaşamaktadır.

NOTLAR

1. Prof.Dr.Bahaeddin ÖGEL, Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) Ankara, 1989, sh.43., 2. a.g.e., sh. 83., 3. Prof. Dr.B.ÖGEL, Türk Mitolojisi İstanbul, 1971, 1.c. sh.93., 3. a.g.e., sh. 132., 4. Yrd. Doç. Z.A. Makas, Dr.Y.Kalafat, Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları Azerbaycan-Doğu Anadolu, Samsun 1993, sh. 13., 5. a.g.e., sh.25., 6. Sırrı Ulvi Çavuşoğlu, "Yayınlanmamış Tasavvuf Mektupları 2000 Daktilo sayfası, İzmit, 1987-1990., 7. İlhan Cem Erseven, Alevilerde Semah, Ankara, 1990., 8. S.U.Çavuşoğlu, a.g.e., 9. İ.Hakkı Acar, Zaza, sh.47., 10. Doç. Dr.Z. Başar, İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz, Ankara, 1972, sh.213., 11. S.ÜNVER, H.GÜNGÖR, Ş.KUZGUN, Ü.SAIM, A.TAŞAN; Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri, Kayseri, 1990.(Yayınlanmamış Alan Çalışması), 12. İ.Sunguroğlu, Harput Yollarında 3.c. İstanbul 1961, sh.264., 13. Yrd. Doç. Dr. Z.A. Makas, Dr.Y.Kalafat, a.g.e., sh.26., 14. İ.Görkem, Baha Said'in Makaleleri, sh.64. 15. S.U.Çavuşoğlu, a.g.e. 16. Mary.L.Henze, 19.yüzyıl..., 17. Rodloff, Sibirya'dan, sh.11-17-18, Zikreden, M.Eröz, Alevilik sh.263., 18. Beyhan Karamağaralı, Ahlat Mezartaşları, Ankara 1972, sh.56-57. 19. Z.Başar, Erzurum'da Eski Mezarlar,...sh.15.